

Damien COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge. Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine* (ca. 1330 - ca. 1430). Madrid, Casa de Velázquez (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, vol. 27), Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2004. 933 pp. ISBN 84-95555-63-8.

El llibre de Coulon té la doble virtut de ser una magnífica tesi i de referir-se a un tema i una època tan importants com mal coneguts. A pesar del paper clau per a l'economia catalana atorgat des de sempre al comerç amb Orient, l'estudi d'aquest no depassava les notícies que en donaven les cròniques, els tractats diplomàtics o les instruccions preparatòries d'aquests, la documentació reial o municipal, les absolucions i els permisos pel comerç prohibit amb els musulmans, alguns llibres de comptes i documents esparsos, publicats amb diverses finalitats. Ara, sobre totes aquestes bases, Coulon hi afegeix l'examen de l'expansió catalana en confront constant amb les de les principals potències en el comerç amb Orient, Gènova i Venècia, i un rastreig exhaustiu de la documentació notarial barcelonina, que li permet documentar 674 sortides de naus de Barcelona amb destí a Orient; no hi ha dubte que es tracta d'un llistat incomplet, però que ens permet conèixer molt millor que fins ara aquest comerç, ja que la base de dades fa constar l'any i data de sortida, el patró o patrons, el tipus de nau, el lloc de destí i altra informació sobre el viatge, a més de les fonts i les cites bibliogràfiques.

L'àmbit cronològic està determinat, en el seu inici, per la relativa "normalització" de les relacions amb l'Imperi mameluc (la prohibició papal vigent des de 1179 i reforçada el 1291 s'ha convertit de fet en un impost), de manera que l'interès anterior per fer desaparèixer les petges dels viatges prohibits es converteix ràpidament en un registre d'aquests a partir de les multes ("absolucions") pagades pels transgressors i, acte seguit, de les llicències per al comerç prohibit obtingudes per les persones ben vistes a les corts papal i reial, que obtenien bons rendiments revenent-les als mercaders que les desitjaven. El moment final correspon als canvis esdevinguts en el comerç amb Orient, amb la retirada de la major part del comerç català a Rodes i les males relacions d'Alfons V amb els soldans d'Egipte. Coulon afegeix que l'etapa posterior a 1430 ja és prou coneguda a través de les obres de Carrère i del Treppo; però atès que Coulon polemiza amb ells, ens quedem amb les ganes de tenir per als anys fins a la guerra civil una visió tan exhaustiva com la que ens ofereix per l'etapa anterior. No li'n podem fer retret però, la tesi ja té un gruix prou considerable per demanar alegrement que hi afegís una quarta part més.

El projecte de Coulon, a més de l'estudi del comerç català amb Orient i de la seva comparació amb les altres potències mediterrànies, comporta també el propòsit d'intervenir en dues qüestions llargament debatudes: la cronologia de la decadència catalana i les causes del predomini del comerç cristià sobre el musulmà.

La primera part de la tesi es col·loca sota el títol de les relacions de força i els mitjans despleats (potser hauria estat millor parlar dels factors limitadors del comerç i la seva superació); els dos primers capítols fan referència a les constriccions legals, primer de l'església i després de les autoritats civils. D'una banda Coulon detalla la incidència que tant la doctrina sobre l'usura com la política papal tingueren en el desenvolupament del comerç amb Orient i en particular del comerç català, per a concloure que les prohibicions papals només tingueren un efecte limitat sobre aquest, ja que els mercaders aviat aprengueren a conviure amb elles. El segon capítol descriu els esdeveniments polítics i la seva incidència sobre el comerç; posa de relleu sobretot l'interès dels monarques de la corona catalano-aragonesa per a mantenir bones relacions amb els soldans mamelucs, a pesar de topades i dificultats momentànies, fins al trencament que en aquest sentit representa l'expansionisme d'Alfons el Magnànim. S'ocupa també del paper de la ciutat de Barcelona, tant a través dels consolats, que estudia a fons i clarifica en alguns aspectes concrets, a més de refer-ne la nòmina, com dels enfrontaments amb la monarquia quan les actuacions d'aquesta semblen contràries als interessos comercials o als privilegis municipals. Finalment, estudia els impostos i gravàmens que pesaven sobre el comerç amb Orient, tant de part cristiana com de part musulmana.

El tercer capítol d'aquesta primera part es refereix als mitjans de transport. Revisa i descriu els vaixells utilitzats, assenyalant que en el cas del comerç català la galera hi té una importància secundària i que amb el pas del temps hi ha una certa concentració del transport en naus mitjanes, reduint el nombre tant de les més grans com de les més petites. Intervé en la

polèmica sobre la ruta de les illes i de les espècies afilerant-se amb del Treppo, que considera que es tracta de la reunió de dos fenòmens expansius diferents. Finalment, tracta també del cors, la pirateria i la guerra, que considera en conjunt com a obstacles només puntuals per al comerç amb Orient.

La segona part és dedicada a l'estudi de les activitats comercials, amb quatre capítols dedicats respectivament a les tècniques, els capitals, els productes d'exportació i els d'importació. Tots ells estan basats en la informació quantitativa disponible, si bé Coulon té molta cura a repetir, tantes vegades com calgui que la documentació conservada és irregular: la documentació conservada és només una part, segurament petita, de la generada i la disponibilitat o no d'una determinada font pot fer bascular la informació en un sentit o en un altre, de manera que només pot proporcionar una aproximació borrosa als temes. Per reforçar la credibilitat de la informació que n'extreu, Coulon té sempre molt d'interès en comparar l'evolució barcelonina amb les de Gènova i Venècia: és evident que si els fenòmens estudiats són concordants es pot atribuir un plus de confiança a la documentació barcelonina.

L'estudi de les tècniques comercials comença amb la comanda, prou important com perquè alguns notaris li dediquessin llibres especials. De fet la comanda va ser el principal instrument del comerç barceloní, cosa que, en opinió de Coulon, demostra una certa inferioritat respecte als costums de Gènova i Venècia: mentre els mercaders d'aquestes ciutats podien comptar amb col·legues seus radicats en els ports orientals i per tant els podien remetre mercaderies sense necessitat d'intermediaris, el nombre de comerciants catalans establerts a les terres del soldà sembla haver estat sempre molt petit i per tant era necessari que algú (mercader o comendatari) viatgés amb les mercaderies. Coulon examina també els diferents tipus de companyies i presta una atenció especial al canvi marítim, que de fet en el comerç català no afecta les mercaderies fins a començament del segle XV. Mostra també com les operacions es podien complicar amb canvis marítims seguits de comandes pel retorn del capital i els interessos i identifica alguns dels prestadors més assidus. Finalment tracta de l'aparició i ràpid creixement de l'assegurança a prima (moderna) i fins i tot de la reassegurança. La darrera part del capítol estudia les formes de noliejament; en opinió de Coulon, l'antic noli a escar aniria essent substituït a partir de mitjans del segle XIV pel noliejament a quintarades; o sigui, del lloguer de la nau (per un o uns quants mercaders) al pagament per la part ocupada per les mercaderies, o per dir-ho millor, pel pes d'aquestes, sense que falti un contracte intermedi: un noliejament a escar que els noliejadors reparteixen després admetent mercaderies a quintarades.

Del manteniment de la comanda com a forma principal de contracte, de la permanència del repartiment dels beneficis d'aquesta i de la poca evolució dels nolis, Coulon en conclou un cert tradicionalisme prudent i un cert endarreriment respecte a les tècniques italianes més avançades, però acaba reconeixent que les maneres de fer dels mercaders barcelonins havien possibilitat una expansió comercial de primer ordre.

L'estudi dels capitals invertits, tot i l'advertiment que la suma recollida a través de les comandes i de les assegurances representa només una part, potser petita, de la inversió, tant per la proporció de documents conservats com perquè deixa fora el que podria ser la part principal de la inversió, les mercaderies portades pels comendataris per compte propi, permet constatar els ritmes de la inversió, amb un màxim entre 1390 i 1415 i, una creixent professionalització del negoci, o sigui, una reducció del nombre d'operacions i de participants acompanyada d'un augment dels capitals implicats en cada operació, fenomen també observat a Gènova amb una cronologia anterior, si bé en conjunt el capital català sembla molt inferior al genovès.

Encara que la documentació sigui molt parcial, és evident que la millor informació que pot proporcionar és la referent als productes embarcats i als ports als quals van destinats. Pel que fa a aquest darrer aspecte, les xifres indiquen que aproximadament dues terceres parts del comerç mediterrani català arribava a Orient, mentre la resta era descarregada en els ports del trajecte. Més important és encara la variació en els productes exportats, atès que no només permet conèixer el comerç, sinó també importants aspectes de la producció catalana. A mitjans del segle XIV, els productes tèxtils representen gairebé la meitat del valor de les exportacions; la pell i els metalls un 15 % cada partida (la meitat dels metalls és plata); la resta és un conjunt de productes diversos, on el coral i el safrà tenen una importància molt secundària. Més important és que la gran majoria dels productes exportats són catalans: les reexportacions (draps

flamencs i francesos i pells nòrdiques) podien representar com a molt una quarta part del total. A començament del segle XV les exportacions encara s'havien nacionalitzat més: els draps estrangers eren gairebé testimonials, mentre els draps de la terra s'atansaven a les dues terceres parts del valor total i el coral era clarament el segon producte d'exportació.

En la descripció dels productes exportats, Coulon traça unes vertaderes monografies sobre els teixits, catalans i importats, el coral, el safrà, els metalls i les sals minerals i les pells, que representen una aportació important als nostres coneixements sobre totes aquestes matèries.

Les conclusions més importants del capítol són que la plata, el corall i el safrà eren els articles més cars, per unitat de pes, de l'exportació barcelonina, mentre que els teixits representaven preus mitjans. D'altra banda mentre la plata va ser important en un primer moment i el coral va irrompre amb força a partir de 1390, l'exportació de teixits va ser molt més constant, amb tendència però a anar disminuint el seu valor unitari: de la reexportació dels cars draps francesos i flamencs es passa al predomini dels draps de la terra, més barats. Finalment, com a indicatiu de les possibilitats i les limitacions del comerç català, assenyala que davant la competència genovesa i veneciana els mercaders barcelonesos només es podien imposar en productes barats (draps de la terra, productes alimentaris) o exclusius, com el coral.

En l'estudi de les importacions les dificultats són més grans: les fonts fiscals són molt escasses i les comandes o les descripcions del carregament de naus rarament expressen ni la importància relativa dels productes carregats ni el seu valor. Després d'advertir dels problemes irresolubles que presenta, Coulon es decideix per llistar les mencions de mercaderies, que per poc satisfactori que sigui, és segurament el millor mètode de coneixement possible. No és cap sorpresa que les importacions estiguin dominades per les "drogues", però si que es innovador que les importacions de pebre es relacionin clarament amb la freqüentació pels catalans del port d'Alexandria (el destí més desitjat, però que les circumstàncies polítiques vedaven en diferents èpoques) i també és sorprenent la importància del gingebre i darrera d'ell del clau i la canyella, productes que expliquen els viatges a Beirut i els altres ports de Síria i Palestina; d'interès és també la importància del sucre als primers temps i la seva brusca desaparició a començament del segle XV, substituït primer per la producció xipriota i més tard per la valenciana. Teixits de luxe i esclaus completen la llista dels principals articles d'importació. Com en el cas de les exportacions, també les espècies i el sucre són objecte de vertaderes monografies molt aclaridores sobre classes, preus i orígens. El capítol ofereix una certa dificultat de comprensió per la classificació dels articles segons les seves característiques físiques, que obstaculitza la visió de la seva importància relativa. Les conclusions són en aquest cas però de gran ajuda. Coulon fa notar en primer lloc l'absència d'importacions d'alum, que atribueix al subministrament genovès a partir de Focea, explicació que no em sembla prou convincent o suficient, en especial per als moments d'enfrontament entre Barcelona i Gènova. Pel que fa a les espècies, a part de les raons dels ports de procedència ja esmentades, Coulon fa notar que els canvis que es produeixen en determinats moments s'han de posar en relació amb pujades brusques dels preus de determinats productes en els ports orientals, que poden decidir els mercaders catalans a provar sort amb productes secundaris (canyella, laca, encens...).

Pel que fa a la composició i valor de les importacions, la conclusió és que no hi havia diferències apreciables entre les naus catalanes i les genoveses o venecianes; l'element diferenciador era el nombre de vaixells implicat en el comerç de cada ciutat, aspecte en el qual el comerç barceloní era inferior a les dues grans potències, però a la vegada molt superior al de qualsevol altre port mediterrani. Finalment l'autor estudia el tema de la balança comercial; la visió tradicional, basada en la proposta de Lluís Sirvent el 1433, que assenyalava que una galera es podia endur béns per un valor de 80.000 lliures i tornar amb un valor de 100.000, considerada com una acceptació de dèficit pel comerç occidental, ja va ser discutida per Carrère i del Treppo, als que s'afegeix Coulon, en el sentit que aquest dèficit podia ser eixugat amb el comerç amb altres zones. Ben cert, però em sembla que això no va al fons de la qüestió: si enviant 80.000 lliures es podia tornar amb 100.000, volia dir que s'esperava un benefici brut del 20 %.

La darrera part del llibre està dedicada als agents de l'activitat comercial. Val a dir que resulta la menys interessant; no pas perquè l'autor no hi hagi esmerçat el mateix esforç i ofici que a la resta, sinó per la dificultat intrínseca del tema. La titulació del primer d'aquest capítols, el predomini dels mercaders barcelonins no fa justícia al seu contingut. Certament, la

primera afirmació és per a indicar que tres quartes parts de les persones implicades en el comerç amb Orient són barcelonins, però el capítol toca molts més temes: l'estudi de l'elit comercial, amb un apartat per la família Casasaja i un altre a la importància dels mercaders dins del Consell de Cent, que no acaba de resultar prou aclaridor, potser perquè efectua un tall massa net entre comerciants i ciutadans honrats o patriciat urbà, ignorant que el comerç havia estat també el mitjà d'ascensió social d'aquests darrers, de manera que la pregunta "el comerç de Llevant, un mitjà d'ascensió social?", que encapçala el paràgraf següent, és totalment retòrica, encara que això no resta interès al seu contingut.

Per tot plegat les conclusions d'aquest capítol són, a parer meu, només parcialment satisfactòries: que l'elit comercial barcelonina es troba amb inferioritat de condicions respecte a la genovesa o a la veneciana queda fora de discussió, però que una de les causes sigui la seva exclusió del poder municipal és molt més dubtós, com ho és que, de manera diferencial, el comerç amb Orient només constituïa una etapa provisòria en l'actuació de les famílies de mercaders: a tot arreu el risc de qui vol ascendir es modera amb l'edat i la riquesa i el pas del negoci comercial al financer és una constant. De fet Coulon no conclou de manera gaire diferent en el seu al·legat final sobre la condició de capitalista de l'elit comercial barcelonina, que considera comparable a les de les principals ciutats italianes.

Els capítols següents estan dedicats als actors secundaris del gran comerç. En primer lloc, "els altres proveïdors de fons"; després d'una introducció sobre els intermediaris o, com diríem avui, agents comercials (corredors d'orella), el capítol es centra en l'activitat dels banquers, en especial la família dels Gualbes. Es revisen també les aportacions de mestres artesans, en especial els relacionats amb els teixits, adroguers, jueus i conversos i, en un altre ordre de coses, els mercaders no barcelonins, tant catalans com occitans o italians.

Venen després els mercaders itinerants (per compte propi o com a comanditaris) i els mercaders aposentats en terres del soldà, que eren, uns i altres, els que suportaven la càrrega principal i també els perills del comerç. Coulon fa un gran esforç de recollida de dades, però l'avarícia de la documentació no li permet anar gaire més enllà. El mateix podem dir, però la notícia és molt més nova, sobre els escassos mercaders musulmans arribats a Barcelona.

El darrer capítol, de plantejament més social, està dedicat a les relacions entre els mercaders. És molt curt, diria gairebé que insuficient: Coulon no pot fer més que confrontar la imprescindible confiança professional i el recurs als amics amb l'esperit de benefici individual, que a l'extrem pot portar a incompliments de pactes i altres pràctiques deslleials. Però tot i que cita el *consolat de Mar* com a organisme davant del qual dilucidar les diferències entre mercaders, crec que la institució mereixia una major atenció.

Les conclusions comencen amb la discussió sobre la decadència catalana. Coulon nega radicalment la decadència baixmedieval; reconeix només una aguda crisi comercial entre 1350 i 1370, seguida però del moment de màxima activitat comercial fins a 1430. Aquesta visió contrasta amb la idea de crisi entre 1380 i 1425 plantejada per Carrère, a qui tira en cara que en el seu plantejament deixi de banda un element tant decisiu pel tema com és el comerç exterior. En canvi Coulon admet que les circumstàncies canvien a partir de 1433 i que l'actuació d'Alfons el Magnànim tant en la conquesta de Nàpols com en les relacions amb el soldà d'Egipte van provocar serioses dificultats al comerç català fins a 1454; però Coulon no dubta en afirmar que es tracta d'una crisi conjuntural, com ho demostra la ràpida represa entre 1454 i 1460 i tampoc no dubta en afilerar-se amb els que creuen que la decadència és obra de la guerra civil de 1462 a 1472. Però a més Coulon dóna un gir interessant a l'argumentació: a més de l'enfrontament polític entre el rei i la Generalitat, la guerra civil surt del malestar social barceloní, però enlloc d'interpretar-lo com un intent de carregar el cost de la crisi sobre la facció contrària, Coulon afirma que és precisament la riquesa ascendent dels mercaders, que es veuen apartats del poder pel monopoli dels ciutadans honrats, el que provoca els enfrontaments. L'argument és tant interessant com necessitat de major discussió, però ningú no pot negar el mèrit del plantejament.

L'apartat següent té un interès molt menor. La moda de la conceptualització ha portat Coulon a introduir el concepte d'economia món, ja pràcticament oblidat pels historiadors econòmics i que a pesar dels esforços per a concretar-ne la definició i posar de relleu els aspectes aprofitables, no acaba de funcionar ni, a parer meu, millora en res el coneixement del tema. Finalment, Coulon conclou que Barcelona era una plaça original al costat de les

metròpolis italianes; la idea és prou clara des de fa molt de temps, Barcelona representa un nivell intermedi entre els grans emporis i la resta de ports mediterranis, però és interessant la discussió del perquè. Coulon posa l'èmfasi en els aspectes polítics: l'endarreriment inicial (argument que considero dubtós, és cert que no s'havia conquerit Lleida quan genovesos i venecians ja estaven instal·lats a Alexandria, però també ho és que anys abans (1111) hi ha un document emès per un escrivà català a Trípoli); el fet (ambigu) de no constituir una ciutat-estat, que només sembla negatiu en temps d'Alfons el Magnànim; la manca de domini del poder municipal per part dels mercaders, tema també molt discutible: la política de diner car de la Biga era la que interessava als mercaders, de manera que les fractures urbanes eren menys netes del que suposa Coulon. En definitiva, em sembla que aquestes conclusions sobrevaloren els elements polítics; en canvi, estranyament, no s'introdueix cap factor econòmic, com la retirada fins a Rodes o la pèrdua dels mercats de les espècies a Occitània. El fet d'aturar la investigació el 1430 potser ha dificultat la comprensió d'aquests aspectes.

A més d'un complet apartat de fonts i bibliografia, l'obra conté uns importants apèndix sobre sortides de naus de Barcelona entre 1327 i 1440, mercaderies i capitals embarcats a bord d'alguns vaixells, llicències pontificies i reials per a comerciar amb Síria i Egipte i equivalències de les mesures de pes de Barcelona amb les d'Alexandria i Damasc. Tots ells són de gran utilitat i no hi ha dubte de que seran molt utilitzats; segurament molt més que no pas citats. Conté també amplis resums en francès, català, castellà i anglès i índex de mapes, arbres genealògics, gràfics, quadres i noms. Cal destacar també la curosa edició, dins de la tradició de la Casa de Velázquez.

En definitiva, es tracta d'una gran tesi, que omple un buit important en els nostres coneixements i que posa Coulon a la vora i gens per sota dels noms de Carrère i del Treppo pel que fa a les aportacions estrangeres a la història de Catalunya.

GASPAR FELIU
Universitat de Barcelona